

Bence Erika

A hagyományteremtés alternatívái

Az Új Symposion első nemzedéke és Domonkos István költészete

1963-ban jelent meg a Forum Könyvkiadó újonnan indított Symposion Könyvek című sorozatában Domonkos István *Rátka* és Tolnai Ottó *Homorú versek* című kötete. A két könyv jelentette új lírai hangvétel és versbeszéd a jugoszláviai (ma már inkább: vajdasági) magyar irodalom aktuális korszakváltó tendenciáit jelezte. Domonkos és Tolnai költői pályájának egészen a közös kötet (*Valóban mi lesz velünk*, 1969) megjelenéséig terjedő együttthatása, párhuzamossága, majd pedig a kialakított irodalmi hagyománytól való különböző módú elmozdulása a hatvanas években kibontakozó új irodalom alakulásának (a régítől való elkülönítő eljárásainak, értékváltó törekvéseinek, hagyományt lebontó-építő tájékozódásainak) mozzanatait, szakaszait és irányultságait jelzi.

E dolgozat a vajdasági magyar irodalmi reprezentáció e meghatározó jelentőségű korszakát Domonkos István költészetének szempontjából vizsgálja. Domonkos rövid röptű költői pályájának alakulástendenciái ugyanis tükörképként idomulnak az *Új Symposion* képviselte paradigmaváltó irodalmi mozgalomhoz, indulása a folyóirat kiváltotta polémia konstituálódásával, elhallgatása az első nemzedék törekvéseinek kimerülésével esik egybe. Ugyanakkor Domonkos költészete csak mennyiségi értelemben kis terjedelmű. A hatvanas-hetvenes évek fordulópontján érkezik „nullpontjához”, azaz „eltűnési, megsemmisülési »bejáratához«”, miként Végel László nevezi egy 1973-as tanulmányában¹ a Domonkos-líra egzisztenciális válságát a nyelvi megújulás-lehetőségek kimerülésével azonos „csonka pillanat”-ot, még nem ismerve fel benne a véglegesség stádiumát. Az elhallgatás felé terelődés indukáló motívumai között nincsenek esztétikai értékproblémák: a lebontottság, a megsemmisülés képeit és képzeteit demonstratív érvényesítő *Áthúzott versek* (1971), „a nullponton formálódó konkrét költői nyelv” (Danyi Magdolna²), sem szemléleti értelemben, sem a lírai beszédmódok tekintetében nem jelent visszafordulást vagy leértékelődést, sokkalta inkább a meglévő eljárások lebontása révén alakuló új líra-nyelv létrejöttét.

Az *Új Symposion* első száma 1965 januárjában jelent meg. Megjelenése a vajdasági magyar irodalmi diskurzusnak a régítől (a hatvanas évek előtt ható szemléleti, versnyelvi, prózapoétikai meggyőződésektől) mindenekelőtt értéktendenciáiban erőteljesen elkülönülő fordulatát jelöli: hagyománytörténeti újraértelmezéseket indukáló korszakküszöbként identifikálódik. Bori Imre³ az ötvenes évek végének–hatvanas évek elejének korszakváltó szerepét „tízszendős szakaszokat” megkülönböztető irodalmunk története egyik természetszerű, a fejlődés logikájából következő fejleményének tekinti, ugyanakkor kiemeli formabontó radikalizmusának jelentőségét: „Irodalmunk történetében tízszendős

szakaszokat különböztetünk meg. Így beszélünk az ötvenes évekről, amelyeknek vége egyúttal korszakhatár is. Ezt jelzi az új írónemzedék fellépte s az irodalmi, kulturális közízlésnek és szemléletnek újabb, az ötvenes évek elején tapasztalt változásoknál is gyökeresebb átalakulása, kulturális életünk, irodalmunk szervezeti formáinak kialakulása, a Forum Könyvkiadó megalapítása és tevékenységének kilombosodása, majd az *Új Symposion* című folyóirat megindulása. A jugoszláviai magyar irodalom nagy fellendülését vezetik be ezek a változások: a művészetek modern szemlélete ekkor aratja döntő sikereit, s vele a kritikai szemlélet lesz úrrá.”⁴

Miként a Symposion-könyvsorozat mutatja, a folyóirat szellemi terében artikulálódó új beszédmódok nem voltak előzmény nélküliek: egy, az *Iffjúság* című hetilap – mellékleté, majd az önálló folyóirattá kinövő – irodalmi rovatában 1961-től négy éven át érlelődő folyamat kiteljesedéséről, műhelyé (egyesek szerint: iskolává) történő intézményesüléséről van szó. A folyóirat lapjain formálódott új vajdasági magyar (szép)irodalmat kiterjedt, ún. „egykorú”⁵ recepció, elméleti-kritikai háló vonja körül, míg az újvidéki Magyar Tanácsok néhány éve indított újraolvasó konferenciáin a „jelenkorú” recepció értelmezési stratégiái szerint értékelődött újjá e paradigmaticus jelentőségű korszak. *Diszkontinuitás és versbeszéd* (Az *Új Symposion* homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és a posztmodern felé) című tanulmányában Bányai János⁶ a folyóirat indulásának polémikus jellegére, az általa képviselt, leginkább avantgárdnak⁷ (a jelenkorú irodalomértés tapasztalatai szerint ez nem egészen esik egybe az avantgárd hagyományos jelentéseivel) nevezett irodalom „szitokszó”-vá való minősítésére hívja fel a figyelmet: „A modern és az avantgárd a hatvanas években a vajdasági magyar irodalomban, de a párizsi *Magyar Műhely* körét kivéve a teljes magyar irodalomban szitokszónak számított...”⁸ Hogy a hatvanas évek legjelentősebb vajdasági magyar irodalmi műhelye kiváltotta ellenérzés még ma sem halványult el, s hogy a polémia intenzitása nem csökkent, több újabb nyilatkozat, reagálás mutatja. Bosnyák István *Egy jugoszláviai magyar ellenzéki nemzedék ellenzéki közírása*⁹ című tanulmánya válasz az adott korszakra vonatkozó 1992-es reflexióra. E nyilatkozat inkriminált részletei: „Volt egy korszak a délvidéki magyar irodalomnak, az *Új Symposion* című folyóirat nevével fémjelzett avantgárd korszak, amelyet mostanra mindenképpen ellentmondásoktól terhesnek kell említenünk. A hatvanas években induló Symposion-nemzedéket nagy rokonszenvvel fogadta az anyaországi íróársadalom jelentős része, az otthoni olvasótábor viszont majdnem ugyanekkora visszatetszéssel és elutasítással. (...) támadtak minden hagyományt, nekiugrottak majd minden elődjüknek. Az avantgárd zászlajára esküdtek föl mindannyian, szinte kizárólag a nyugati és a jugoszláv irodalmi és szellemi központokban zajló eseményekre figyeltek, úgy tettek, mintha a magyarsághoz semmi közük nem lenne...”¹⁰ Fehér Ferenc fiatalkori alkotásainak, ún. zsengeinek könyv alakban történő megjelentetése pedig a kötet egyik jegyzetírójának¹¹ adott alkalmat arra, hogy vádjait megfogalmazza: a költő Fehért az „avantgárd blöffölők” körébe tartozó íróársak tántorították el szándékától, hogy a délvidéki magyarság ’44-es tragédiájának adjon hangot költészetében.

Domonkos István harmadik verseskötete (*Áthúzott versek*) 1971-ben jelent meg, épp abban az évben, amikor az *Új Symposion* két számát is betiltották, alkotóit és szerkesztőit felelősségre vonták, az „eszmei-politikai radikalizmussal” összefonódó „neoavantgárd esztétikai radikalizmus”-át megtörték. 1974-ben a Symposion-mozgalom első nemzedékét „újabb irodalmi korosztály” váltotta fel a folyóirat élén, amely „bizonyos szakmai hermetizmusba”¹² kényszerült. Domonkos lírája is e harmadik, 1971-es kötetel érkezik „eltűnési, megsemmisülési »bejáratához«”¹³. Az 1976-os *Tessék engem megdicsérni*¹⁴ című, gyermekirodalmunk szempontjából új gyermeki világképet és költői hangot érvényesítő kötete már utolsó utáni pillanat, lezárás utáni zárópont, túl van a

Kormányeltörésben-en, az utolsó lírikusi megszólalásokat jelentő *Der springt noch auf!* (1972) és *Kuplé* (1975) című költeményeken. A hozzáfűzött politikai jelentések mellőzése mellett érdemes vizsgálat alá vetni a *Symposion* első nemzedéke teremtette szellemi-irodalmi mozgalom hagyománykeresésének módszereit és eredményeit, leginkább azt a formát, ahogy ez a folyamat Domonkos István költészetében lecsapódik, annál is inkább, mivel az indulásakor vele együtt ható Tolnai Ottó 1969-es verseskönete ugyan csak a költészettel való szembefordulás demonstratív megnyilatkozása: *Agyonvert csipke*. Feltételezhetjük ugyanis, hogy az *Új Symposion* első nemzedéke teremtette paradigmaváltó irodalmi mozgalom bizonyos törekvéseinek „nullpontja” is hozzájárulhatott – a tényszerű diktatorikus közbeavatkozás hatása mellett – a hagyománylebontás-építés-elfogadás-elutasítás fogalmai által meghatározott irodalomalkotás és -értés *Symposion* megjelölte útjának végéhez. Domonkos esetében épp ezen út „hagyományfüggő” momentumai azok, amelyek e költészetet az elhallgatás, az eltűnési-megsemmisülési „nullpontig” való kiterjedés felé vezetik.

A folyóirat szellemi aurájában, illetve lapjain artikulálódó új irodalmi beszédmódok többféle, egymásnak ellentmondó, ugyanakkor egymást feltételező irányultságokat mutatnak. A hagyományos műfajalkotó tendenciákat (pl. a regény műfaji mibenlétét, a tanulmány, az esszé, a kritika szerepét és nem utolsósorban a lírai megszólalásmódokat – mindenekelőtt Tolnai Ottó és Végel László regényírása; Bányai János, Gerold László, Utasi Csaba és Végel László értekező prózája; Tolnai Ottó és Domonkos István költészete) átértékelő-megújító magatartás, a kritikai szempontok revíziója, egy hagyománylebontó-tagadó attitűd ismervei közé tartoznak. Ugyanakkor új irodalomtörténeti feladatok s megújított olvasási-interpretációs stratégiák mutatnak a hagyományteremtés, a folyóirat képviselte irodalom „történetét” megalkotó szintézisalkotói törekvésekre. Ezek az aktuális irodalmi beszédmódokat és viszonyokat megújító törekvések a – hagyományként felfedezett – történeti avantgárdra reflektáló neoavantgárd és posztmodern irodalmi tájékozódás előidézői és megteremtői voltak. Az irodalmi beszédmódok tekintetében a folyóirat elsősorban a provincializmus jelenségeivel számol le, másrészt pedig rálatál a történeti avantgárdra (a Kassák-örökségre) mint formabontó nyelvi lehetőségre. A szitokként, vádként hangoztatott avantgárd valójában ezt, az anakronisztikussá vált régít tagadó, de a termékeny-értékes hagyományra produktíve építkező tájékozódást jelenti csupán.

Domonkos István költészetének állandó és változó momentumai az avantgárdhoz való kapcsolódás és a róla való leválás *Új Symposion* megjelölte alakulási íve mentén hatnak. A korszakváltást reprezentáló indulás és a költői nyelv nullpontját jelentő végletre jutás közötti alakulás kulcsmotívumainak és tendenciáinak elemzése, megértése választ adhat e leépülésre irányuló költői fejlődés indukáló motívumaira. Utasi Csaba¹⁵ szerint a korai Domonkos-vers fétistárgy, győzelmi szimbólum, amelyben vagy amelynek révén a költő „antitézise a halálnak”¹⁶. Ugyanakkor már a *Rátka* című korai vers titkok és csodák teljességét ostromló poétikai kavalkádjában feltűnik egy idegen szólam, amely „radikálisan megkérdőjelezi az alapvető költői intenciókat”¹⁷. Mottója szerint: „Lyukas fogak a szavak / űr bennük a gondolat / szaporodó élő kripták / őrzik az erjedő csontokat”. Utasi Csilla értelmezése szerint „a fogak a vers szavainak metaforájaként szerepelnek. A szaporodó, sokasodó versek az őket létrehozó személlyel azonosak, akit nem alaki sajátosságai határoznak meg, hanem együtt élő mivoltuk. A költészet és az alany határai tehát egybeesnek az élet általános élményének derengő kiterjedésével...”¹⁸ A *Kontrapunkt*ban és az *1. Újvidéki elégiában* már konkretizálódik a vers hatalmára vonatkozó kételye („a zene a test, a versek csak kelések”, „szégyenlem, hogy verset írok”). A hatvanas évek második felében költészete a költőileg teremtett világ és a valóság között húzóódó antinómia kivál-

totta undor jegyében radikalizálódik: „a való sápadva nyomon követ”, írja *Anatómiai tanulmány* című versében. Költészetének minden folytonosan megújító, újjáalkotó, váltó és digresszív irányultsága ellenére változatlan marad egyetlen, lényegi forrása: a tagadás le-téteménye. Ehhez a költőként való megnyilatkozás kezdetekor a *Symposion* első nemzedékéhez tartozás irodalmi kontextusa szolgáltatott alapot, mely a váltás igényét fogalmazza meg a megelőző irodalmi folyamatokkal szemben. Individuális szinten ez az imagináris szint felé fordulás jelenségét idézi elő a valósággal szemben, poétikai értelemben a metaforikus líranyelv elhárítását. A költői lét szinonimájaként a kiüzetés állapotát jelöli meg (*Nature morte*), a versről meg úgy tartja, „nem dér: /a romlás folytatódik veled” (József Attila). A megkövült formák iránti averziója rejlik saját szemléletének módosulását is kinyilvánító nevezetes versének, a *Kontrapunktnak* (ön)ironikus közlésében, miszerint „de ideje más irányt adnom versemnek / ideje elkomolyítanom / hogy versre hasonlítson, melyet mindenki ismer és megszokott / ideje magamtól is eltávolítanom.” A hagyományos versbeszéd ironikus megtagadásán, pellengérré állításán (feltehetően ez rejlik az avantgárdnak minősített megszólalás elutasítása mögött is, amelyre a korszak ellenzői szoktak hivatkozni: „az otthoni olvasótábor [...] nemtetszéssel és elutasítással [fogadta]”¹⁹) túlmenően e vers a tagadás újabb fokozatával azonosítható. Innentől kezdve versírása egyfajta folytonos kihívást jelent a költészet elvont jelentéseivel és korábbi, hasonló elveken nyugvó ars poeticájával szemben is, amelynek végpontja a tagadás tárgyának a költészetben való megjelölése. A T. O.-nak címzett *Anatómiai tanulmány* a „dalba szédült” álmok porba taszítása. Annak tudomásulvétele, miszerint a „való sápadva nyomon követ”, a költészet nem győzelem a halál felett, a verssor nem „haláli” hatalom, mint azt korai versében, a *Tiszában* kifejtette: „verssorod a halál”. E sejtések, majd felismerések hatására a költészettel szemben folytonos invokációs beszédhelyzetet teremt, melynek záróakkordja a „nos, költészet, egyedül maradtunk” (*Der springt noch auf!*) helyzetfelmérése. Az 1. *újvidéki elégia* a tagadás irányultságának váltását jelenti be. Már nemcsak a költészet elvont fogalmi apparátusával szemben van ellenérzése, de magát a versírást, a költői látásmód formai megnyilatkozását is értelmetlennek tartja: „szégyenlem, hogy verset írok”, mondja. A következő lépés a lírai versbeszédnek, majd pedig a nyelvi struktúráknak a lebontása és megtagadása. E lebontási folyamat az *Athúzott versek* profán megnyilatkozásait idézik elő, az elvont, magasztos fogalmak (költészet, vers, hit) versformában történő leértékeléseit. Az egykoron fétistárgyként tisztelt vers, a mindennekfelett álló költészet fogalma az azonos című – egy ilyen címmel gondolkodásunkat a klasszikus ódaformák felé irányító – versében már vicc. A végpont a *Kormányeltörésben* nyelven túli szövegvilág-alkotása. A Domonkos-líra illetően való összeomlása a klasszikus tragédiához bukására asszociál. Versírása a tagadás poétikáján alapul. Lírikusi attitűdje egy szépíró Luciferé az irodalmi színterekről ismert alakmás meggyőző intelligenciájával, ironiájával és groteszk humorával. Összeomlása viszont a *Nature morte*-ban megidézett őskép-Ádámé. A költészetből való kihátrálásának momentumai a költemények olvasója számára – egy intertextuális szöveghálóban – a hagyományos lírai regiszterektől eltávolodó Petri György portréjára mutat. *Kihátrálás világból, nyelvből* című tanulmányában Thomka Beáta is ezekre a kapcsolódásokra figyelmeztet: „Domonkos és Tolnai bizonyos értelemben előkészítői annak a depoetizált lírának, melyet Petri György, Sziveri János, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre követett/követ”²⁰. Sajátos módon ezek a kapcsolódási lehetőségek is a Domonkos-líra összeomlásának jelei. Azok a nemzedéki törekvések, amelyeknek jegyében költészete indult, s amelyek a hatvanas évek irodalmi paradigmaváltását előidézték, az évek múlásával standardizálódtak. A hagyománytörő magatartás-minták újabb nemzedékek átörökíthető hagyományává váltak. Domonkos költészetében elvesztette létalapját a tartós érték fogalma. Tagadja a hagyomány kontinuitását, megkérd-

dőjelezi a költői szuverén világ és lírai versbeszéd létjogosultságát, nincs elveszítetetlen nyelvi identitás. Végül a tagadás eljárásának mint egyetlen állandó értéknek is megkérdőjeleződik létalapja. A minden tagadása után már csak a minden tagadásával való szembe fordulás következhet, annál is inkább, hiszen épp a „megtagadott” költészet és saját „megutált” versei győzik meg arról, hogy a tagadás-elhárítás költői eljárása nem vezet el nemcsak a valóságfelettség állapotához, de még a hagyomány folytathatatlanságának elképzelését is megkérdőjelezi. A hagyományos formák lebontásának költői eljárása a Domonkos-lírát a történeti avantgárdból kinövő neoavantgárd költészet „zászlaja alá” sodorta. Elégiákat ír, amikor a hagyományos lírai versbeszéd lehetőségein gúnyolódik, míg az elveszített nyelvi identitás eredményezte töredékes-zilált nyelv egészen legújabb kori költészetünkig terjedően újabb költőnemzedékek „talált nyelve”, gondoljunk csak Géber László *Szöveg szalonja* vagy Bogdán József *Lenni szárnyatlan* című, kilencvenes években keletkezett versére. A tagadás nullpontjától kezdve tehát Domonkos számára nincs más költői út, mint a visszatérés, a visszahátrálás valamely költészeti hagyományba. Ezt azonban Domonkos István – eltérően Tolnai Ottó tájékozódásától, aki a Wilhelm-dalok lehetőségére és az Árvacsáth-problémára talál – nem tette meg.

Jegyzetek

- 1 Végel László: *A metafizikától a bele nem egyezés eposzáig*, Új Symposion, 1974, 1163–1169.
- 2 Danyi Magdolna: *A nullponton formálódó konkrét költői nyelv*, Új Symposion, 1972, 414–416.
- 3 Bori Imre: *Új évtizedek – új törekvések* = B. I. *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Újvidék, 1993, 146–147.
- 4 B. I. id. m., 146.
- 5 A kifejezés származási helye Faragó Kornélia *Az egykorú megértés történései* című tanulmánya. F.K. *Az egykorú megértés történései* = Hungarológiai Közlemények, 2001. 4., 78–85.
- 6 Bányai János: *Diszkontinuitás és versbeszéd* (Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és a posztmodern felé) = Hungarológia Közlemények, 2001. 4., 27–36.
- 7 „A hatvanas évek közepén – jelentős mértékben az Új Symposion folyóirat lapjain, igazából csak ott – lejátszódik a jugoszláviai magyar irodalom »modern fordulata«, amit – Szajbély Mihály szavaival – »mindig is szokás volt sommásan avantgárdként jellemezni.«”, B. J. id. m., 28.
- 8 uo.
- 9 Bosnyák István: *Egy jugoszláviai magyar ellenzéki nemzedék ellenzéki közírása* = Hungarológiai Közlemények, 2001. 2., 28–36.
- 10 B. I. id. m., 29.
- 11 Gubás Ágota: *Fehér Ferenc zsengeiről* = F. F. *Krumpli Karcsi és társai*, Szabadka, 2001, 110–111.
- 12 B. I. id. m., 31.
- 13 V. L. id. m.
- 14 Domonkos István, *Tessék engem megdicsérni*, Újvidék, 1976 [1980]
- 15–17 Utasi Csaba: *A konstruktív álmoktól a meghasonlásig. Vázlat a hatvanéves Domonkos István költészetéről* = U. Cs. *Mindentől messze*, Újvidék, 2002, 36–40., 39
- 18 Utasi Csilla: *A vers fetisizálása Domonkos István költészetében* = Hungarológiai Közlemények, 2001. 4., 100–108, 102.
- 19 B. I. id. m.
- 20 Thomka Beáta: *Kihátrálás világból, nyelvből* = Ex Symposion, 1994. 10–12., 1–2.